

Shri Raghunath Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ४४४७

Title ब्रह्मत्व प्रज्ञातिः

Author ५

Extent ६ Age ५

Subject सूत्र प्रज्ञातिः

वृत्तान्तपद्धतिः

प्रथमः

4447

F. = 6

ब्रह्मसूत्रम्

५०

३

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॐ गणाधिपंतमस्कृत्य श्रीगुरोश्चरणाश्चस्तथा । ब्रह्मत्वपद्वर्तिवक्ष्मेला
 टस्त्रानुसारतः ॥ १ ॥ दाद्यायरां वलाटंचमखश्चाभिह मेवच । करिष्येहं यथा प्रज्ञं ब्रह्मत्वस्यात्रप
 द्वर्ति ॥ १ ॥ अथ ॥ सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणत उदङ्मुखः कुर्याद् होमेभ्यो न्यत्र । दत्तुं मत्ति । सर्वत्र सर्वकर्म
 सु ब्रह्मा स्मार्ते श्रौते च अग्नेर्दक्षिणत उदङ्मुख उपविष्टः सत्कर्म कुर्यात् । प्रायश्चित्तार्थं यत्र यत्र होम
 स्यात् अन्योऽपि होमः तदा प्राङ्मुख आसीनो न कुर्यात् । एकान्त्रि साध्याः पाकयज्ञाः तेषु यद्योक्तप्रका
 रेण उपवेशनं । यत्तुः शाखिनां स्मार्ते शूलगवः पशुरुच्यः । स यदा नुष्टीयते तदा यथाविधानं स्मार्त
 मासनं । यदा रणं वलिहरंति तदा नुगच्छेत्तन्निधीयमानानां दक्षिणतः स्थित्वा निहितेषु पठेत्पुस्तकं

राम०
१

अनयेक्षं हि प्रसाव्रजेत्। सर्वेषु पाकयज्ञेषु यादक्षिणां पूरणं पात्रादि तां तूक्ष्णीं प्रतिगृह्णीयात्। पशोः
 पञ्चरेव दक्षिणा। सर्वकर्मसु अनादेशे अग्निशालायां पूर्वद्वारा प्रवेशनं॥ अथ श्रौताता धनं॥
 श्रौता धनानां पूर्वमाह पूजनं बृद्धिश्चाद्वं च। ततः ब्रह्मादीनां मृत्विजां वरणं। अमुकसंगीत्रं अमुक
 शर्मन् नित्यानेमिति ककाम्यकर्माथ विज्ञानानग्रीनहमाधस्येतन्नमेवं ब्रह्मा भवांश्च भवामीति ब्रह्मा ब्र
 मात्। एवं होता ध्वर्युरग्रीन्। ततः गृह्योक्तोर्ध्वविधिः। ततः पूजासंकल्पः भोजनसंकल्पः। पुराणहवाच
 नं। इत्यादि। ततः अग्निष्ठापनं कथ्यते। तत्रोपवेशनं। ततः अरणिप्रदानं॥ तत्र दक्षिणातः उदङ्मुखो
 पवेशनं। आशीर्वाह इति ततः चातुष्पाशं चेत। तदा निर्वपणकाले तूक्ष्णीमुपवेशनं तत्रैव मुक्तं यजुषेति

९

त्रयोमंत्रावुपवेशने। तूष्णीमेकेनमंत्रेण आसीतति किंचिन्न। निरुप्तेयथार्थं दक्षिणायाद्वारा प्रप
 द्य एषसंचरः। चातुष्प्राशपहविद्वरणकाले एवमेव दक्षिणायाद्वारा प्रपद्य तूष्णीमुपवेशनं। तूष्णी
 मुपवेशनप्रकारः। ब्रह्मसना त्रिणंगुहीत्वासव्येन निरस्ताः परावस्तुः दक्षिणातरां निरस्यति। उदकोपः
 उपवेशनं प्राशनं काले तस्मादन्नाहोदमंगुहीत्वा भूमौ प्रक्षिपेयुः। नैषा विद्वं कृतानि ह्यनेन मंत्रेण ॥
 आश्वत्थी समिद्धोमानंतरं तदंनं प्राश्नीयुः। तस्मिन्नेवाग्नौ प्रहरोदिति वा। ततः प्रभाते स्नानादिकं
 आचमनं पवित्रमिति। ततः दक्षिणेन अग्न्या यतनानि गत्वा येस्मिन् स्थानेऽग्निमंथनं कृत्यते त
 त्र गत्वा ब्रह्मासनात् त्रणंगुहीत्वा निरस्ताः परावस्तुः दक्षिणातरां निरस्यति। उदकोपः आर्घ्यसोः सदनं स्त्री

५९

५ गयेत । अग्निं न र इति पूर्व ५

१ उ३

हामीत्पुपविशेत् । भूर्भुवः स्वर्हस्यतिर्वस्माहं मानुषेम् । इत्पुपविष्णुपेत् एतद्यजुषोपवेशनां मंथनस
मये अरणी आलम्ब ब्रह्मा अरण्योः । एतत्सोमगायेत् । अरण्योरिति राक्षोघ्ने साम अग्नेर्वैष्वा नरक्षयिः त्रि
ष्टुप् छंदः अग्निर्देवता अग्निमंथने विनियोगः । ततः मध्यमाने गौ अग्निन्नर इत्येतयोः पूर्वगायेत् । अग्निं न
त्येतयोरेव पूर्वमराध्यै साम राशि मराय क्षयिः त्रिष्टुप् छंदः अग्निर्देवता मध्यमाने विनियोगः । धूमे उ तं ने त्वे
व स्ते धूमश्च वतीति या संसासा यमक्षयिः । अनुष्टुप् छंदः अग्निर्देव । धूमे उ दितो वि० जाते रथं तरां ॥
अमित्वा श्वर नो ह्यम इति रथं तरं साम । वसिष्ठ क्षयिः ककुबुत्तरा वही छंदः इन्द्रो देवता ४ जाते गौ विनियोगः ।
प्रज्वलिते दर्शिता विनिति । अदर्शिता तु वित्तम इति गा धितं साम । गा धि क्षयिः भृहती छंदः अग्निर्देवता प्र

० वृ १

ज्वलितेऽग्नौ विनि० गार्हपत्यो निधायमाने उत्तरं गवां ब्रतं गायेत्। अग्निमीडे पुरोहितमिति उत्तरं गवां ब्रतं
 साम। गावोश्च यः। गायत्री छंदः। अग्निर्देवता। गार्हपत्ये निधायमाने विनि० आहवनीयं प्रति क्रीप
 यमारो वामदेवं गायेत्। कया तश्चित्रा भुवदिति वामदेवं साम। वामदेव शशिः। गायत्री छंदः। वि
 श्वे देवा देवताः। क्रीपमारो विनियोगः। बृहन्निहिते गायेत्। त्वामिद्विह वामह इति बृहत्साम। भवद्वाजस
 षि कृत्तं तं रा बृहती छंदः। इन्द्रो देवता आहवनीये निधायमाने विनियोगः। बृहद्दामदेव रथं रथं तराणि
 त्रिचेषु गायेत्। इतराणि सकृत् सकृद्गायेत्। अन्येपि बहवो विकल्पाः। आहवनीये निधायमानेऽग्नौ ब्रह्मा
 दक्षिणतः उदङ्मुखस्तिष्ठेत् स्थापितेऽग्नौ यजुषोपदिशेत्। यजुषोपवेशनप्रकारः सर्ववत्। ततः पुरादि

ति होमः। ततः सभ्यस्मं च नं। तत्र तूक्ष्णीमुपवेशनं। द्यूते कृते यथार्थं कर्म। समेन जयामि विषमे रा
 नीयसे अनेन मंत्रेण द्यूत कर्म। ततः। इष्टि त्रितयं॥ तासां प्रथमा यवमानेष्टिः। ब्रह्मवरणं कृतये
 न कृतये वा तथापि आहवनीयं पूर्वेण परीत्य दक्षिणात उदङ्मुखः यजुषोपवेशनं। प्रणीता प्रणयना
 न ब्रह्मण वाग्यमनं हविष्क देही तुक्ते वाग्विसर्गः। तावत्कालं मौनं। अन्ये बहवो विकल्पाः। यदा ध्वर्यु
 ण ब्रह्म नमः प्रणोष्यामीत्युक्ते ब्रह्मण वं वृषात्सवित्प्रसूतो यः प्रणय भूर्भुवः स्वर्हस्यति ब्रह्माहमा
 नुषतु ३म् १ अध्वर्युना ब्रह्म न हविः प्रोक्षिष्यामीत्युक्ते। सवित्प्रसूतो हविः प्रोक्ष भूर्भुवः। अध्व
 र्युणा ब्रह्म न सर्वं परिग्रहं परिगृहीष्याः सवित्प्रसूतः सर्वं परिग्रहं परिग्रहण। भूर्भुवः अध्वर्युणा ब्रह्म न

त्ररंपरिग्रहं परिगृहीष्यामीत्युक्ते। सवितु उत्तरं परिग्रहं परिग्रहात्तन्मु०। अथर्वणुणा ब्रह्मन् इक्ष्मं प्रो
 क्षिष्यामीत्युक्ते। सवितु इक्ष्मं प्रोक्षन्। अथर्वणुणा ब्रह्मन्वर्हः प्रोक्ष्यामीत्युक्ते। सवितु प्रस्तो वर्हः
 प्रोक्षन्० इततः हे वा ब्रह्मन् सामिधेनी रनुवक्ष्यामीत्युक्ते। सवितुः सामिधेनी रनुवर्हिः। त्विष्ट।
 कृति कृते सति उदकोपस्पर्शनं। मित्रस्य त्वेति प्राशिवावेक्षणां। उच्चाय आचमनं। स्वासने उपवि
 श्य देवस्य त्वेति प्रतिग्रहां वेदेः। तृणानि बुध्या पुरस्ताद्दंडं सादयेत् पृथिव्या स्वानाभौ सादयामीत्य
 नेन मंत्रेण। अनामिकां गुष्टे गृहीत्वा उत्थाय वेहिर्गत्वा अनेष्टुम्येन प्राश्नामीति प्राश्नीयात्। असंखा
 दं निगिरेत्। आचमनं इदं सत्वा जठरे सादयामीत्यनेन उरसि पाणिं निदधीत्। उदकोपः स्वासने

उपविश्य प्राशित्रहरणं प्रक्षाल्य उक्तं रोनिदध्यात् दृडा न्यौमः । चतुर्द्वकिरणभागस्य भक्षः । इडा
 संबन्धिभक्षः आचमनं । आपोहिष्ठेति मार्जनं । सान्नाय्यपाजिनो अमावास्यायां दोहनपवित्रे
 मार्जयेत् । ब्रह्माभागमहत् प्राशित्रहरणं रोनिदधीत् ॥ तमिष्टौ संज्ञस्त्रितायां प्राश्रिया
 तदक्षिणा प्रतिग्रहः ॥ अथ मय्यामिष्टौ प्रजापतेर्भागोऽस्त्वोर्जस्वतः पयस्वंतोऽक्षिताः स्त्वोर्धि
 त्वेवः प्राणापातो मेपातसमानव्यानो मेपातो दानरूपे मेपातधेनव न दुहत्सतरी वत्सतरा जष
 र्णपात्राणि स्त्वोर्जं मयि धत्त । अनेन मंत्रेण दक्षिणा न्वारंभः । ततो यजमानवाचनं ॥ प्र
 जापतिं त्वया समक्षं दध्या समागम्या धेनव न दुहत्सतरी वत्सतरा जषर्णपात्राणि ददानीं ब्रह्मन्

ब्रह्मासिब्रह्मणे वाङ्मता घमा माहिः सोरदु तोम ह्यः शिवो भवेत्संति । ब्रूहित तोयजमानः
 प्रजापतिं त्वये त्पारम्भ शिवो इत्ये तदंतं पठेत् ॐ भूर्भुवः स्व अनेन दक्षिणा प्रतिग्रहः । यज
 मानेन दक्षिणा दातव्या । आस्थाः अदितेष्टेः समृद्धिर्धेनुं अनूहं वत्सतरी वत्सतरं अज
 र्णपात्रं दक्षिणाः । ब्रह्मणे होत्रे अर्धयुवे अग्नीधेव समविभागे नाहं संप्रददे । ब्रह्मनूयसो भागः
 स प्रतिगृह्यतां इत्यादि सर्वेभ्यः मयापि दत्तापलीकृयात् ततः प्रतिग्रहः ततः अर्धयुगा ब्रह्मन्मस्था
 स्मामी तुक्ते ब्रह्मा जपति । देवसवितरेत ते इत्यत आरम्भः सदहमादयं । तामित्यं न उपांश्च प्रति
 ष्ट इत्युचैः । भूर्भुवः स्वर्दहस्यति ब्रह्माहं मानुषः उपांश्च । उ३ म३ इत्युचैः । अवांतरेलाभक्षः आज्यस्य

6
 मार्जनं पिष्टलेपदोमानं तरं ब्रह्मा प्रायश्चित्तं त्रु द्रुयात्। भूः स्वाहेति गार्हपत्ये भुवः स्वाहेति दक्षिणा
 ग्नौ। स्वः स्वाहेति आहवनीये। भूर्भुवः स्वः स्वाहेति च। स्वासने उपविश्य चैष्टता कार्ष्णप्रायश्चित्तं
 इति ब्रूयात्। विमुक्ता सप्रणीतासु आहवनीये समिधा धानत्रयं। एधो स्पेति धीमहीति प्रथमं। स
 मिदसि समेधि धीमहीति द्वितीयं। यदेनश्च कृमावयं यद्वान्य कृतमारिमानया समिधा वै सर्वं
 तदपमृष्य ह इति तृतीयं तमेवोपतिष्ठेत्। अथो अघान्वा रिवरसेन समगः सहि। ययस्वान
 न्नागमं तं मासं सजवर्चसेत्याति। ततो ब्रह्म भागमक्षः॥ इति प्रथमा दृष्टिः। ततः द्वितीया तन्
 हविः तस्यैवमेव ब्रह्मत्वं। आदौ यत्तु षोपवेशनविकल्पः॥ दक्षिणा प्रजापतेभ्यो स्तोत्रं च तः प

२४

राम
६

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...